

Az IMF hitele

Mong Attila: *Kádár hitele*.

A magyar államadósság története 1956–1990.

Budapest, Libri Kiadó, 2012

Olvasmányos könyvet vehet a kezébe, ha valaki megvásárolja a jelenleg a Stanford Egyetemen kutató Pulitzer-émlékdíjas újságíró már nem első történelmi oknyomozó könyvét,¹ amely a szerző bevezetőben megfogalmazott reményei szerint „egyszerre mutat be egy korszakot, szórakoztat és talán el is gondolkodtat”. A mű „nem közgazdasági szakkönyv” és így nem vizsgálja, hogy „a szocialista korszak eladósodása mennyiben illeszthető be a magyar gazdaságot korábbi szakaszaiban is jellemző – alapvetően a tőkehiány miatt »kódolt« – eladósodási hullámok sorába”. Az elméleti-elemző megközelítés helyett a szerző a személyes szint vizsgálatát választja, hogy „hogyan születtek meg az adóssághoz vezető gazdasági döntések. Kik voltak a döntéseket meghatározó politikusok, közgazdászok, mik voltak motivációik, látták-e, és ha nem, miért a nyilvánvaló hibákat”. Tehát nem történészi értekezést, hanem újságírói oknyomozást tartunk a kezünkben, amelynek célközönsége is szélesebb a szakmai köröknél és a történelem iránt érdeklődő publikumnál. Mindazonáltal, a „sztori” elmesélésén túl a szerző nem kerülheti meg az események értelmezését és keretbe helyezését. Noha látszólag ezzel nem foglalkozik, a könyvnek határozott üzenete van, ami nem szakmai érvekre, inkább a szerzőnek a mai bevett klisékből építkező, és így természetesen meg nem kérdőjelezett attitűdjére épít.

Ideologikus felütés

A könyv témáját jobban közelíti az alcím: *A magyar államadósság története*, míg értelmező üzenetét a főcím *Kádár hitele*, mintegy sűrített formában tartalmazza. Rövid, ütős címadás. Azt sugallja, hogy az államadósság problémáiért végső soron egy személy tehető felelőssé – eltávolítva a kérdés rendszerösszefüggéseit, mint például a *Kádár-rendszer*, a létező szocializmus, vagy a félperifériás országok felzárkózási kísérleteinek vizsgálatát –, ezzel segítve a bűnbakképzést. De mennyire lenne vonzó mondjuk a *Kádár-rendszer hitele* cím? Nem is beszélve arról, hogy egy

ilyen cím esetében magával a rendszerrel is többet kellene foglalkozni. Noha marketing szempontból kiváló a könyv címe, az – meglátásom szerint – nem segíti a tisztánlátást. Az olvasó könnyen azt a következtetést vonhatja le, hogy a mai adósságainkat egyedül Kádárnak köszönhetjük. Ami – remélem nem szükséges bizonyítani – túlzott leegyszerűsítés. Ez jól érzékeltethető azzal, ha a címet megfordítjuk (mivel a hiteleket nem csak felveszik, hanem nyújtják is), ami akár lehetne: *A Nyugat hitele* vagy az *IMF hitele* is. A mai áthallásokkal együtt ez a cím már egész másképp értelmezhető.

A könyv megírását nagyban elősegítette, hogy a szerző „kivételes lehetőséget” kapott a Nemzetközi Valutaalap (IMF) archívumában való kutatásra Washingtonban. A magyar vonatkozású tárgyalások és anyagok feldolgozása adják a könyv fő erősségét. Az IMF-szál a leghangsúlyosabb a könyvben, és a többi forrás is ehhez kapcsolódik, tehát a tartalma alapján találóbbr lenne egy semlegesebb cím: *A magyar államadósság és az IMF* (mivel az alcím a témafeldolgozás teljességének szempontjából túlzásnak tűnik).

A szerző megközelítésének alapvetését az *Előhangban* vázolja fel, ami jól elkülönül az adósságtörténet elmondásától. Mivel itt koncentráltan, a „történettől” szinte függetlenül fejt ki alapállását az oknyomozó újságíró, ezért ez az előértelmező rész a legideologikusabb, és ezért a legvitathatóbb, valamint történetírói szempontból leggyengébbre sikeredett része a műnek.

Mong könyvében a Kádár-rendszerek az adósságkezelés szempontjából fontos felső szintű vezetőit vizsgálja. „Kik voltak ők, honnan jöttek, mit gondoltak 1956-ról, hogyan vélekedtek Kádárról és mennyiben határozták meg későbbi döntéseiket az októberi események?” teszi fel a kérdést. A személyes életutak felvázolásában sokat merít az *Oral History Arhívum* (OHA) anyagaiból, saját interjúiból, a legnagyobb segítsége pedig Fekete János életinterjú-kötete (Benda 1999). Erre oly mértékben támaszkodik, hogy az *olvaslak.hu* könyvkritikai portál kritikusa meg is jegyzi: „a könyv időnként mintha Fekete életrajzának az újraírása lenne”.²

Sajnos a szerző történetének kisszámú szereplőit *homogén csoportként* próbálja láttatni, olyanként melynek *alapbeállítódása már korán kialakult és nem is változik*. E megközelítésmód, a csoportos felelősség kérdésének felvetésével – a miért? mozzgatórugóinak megértése helyett – segíti a bűnbakképzési mechanizmusok beindulását. Ezzel a könyv indirekt módon a kommunisztázásnak és – mint látjuk – a zsidózásnak is tápot nyújthat. A csoportképzést szolgálja, hogy a könyvben a különféle megszólalóktól vett idézetek keverve, és sűrűn egymás után következnek, ami olvasási szempontból is zavaró.

A szerző szereplőit az őket ért meghatározó élmények alapján kívánja megérteni. Szerinte ezek között is döntő a korosztályi élmény, ezért a születési évszámot minden jelentősebb személy első említésekor a szövegben is feltünteti.

Az *Előhangban* kiemeli e későbbi kádárista (rákosista) tisztségviselők szegénysorból való származását, akik a „Horthy-korszakot érhető módon igazságtalannak tartották, hiszen az 1930-as években sokan közülük nehéz körülmények között éltek”. Ezzel egy népszerű vulgármaterialista klisére erősít rá az egyébként tájékozott szerző. E leegyszerűsítés mai megfelelője talán így szólna: a lúzerek igazságtalannak tartják a (kapitalista) rendszert (mert az a tehetségeseket szolgálja). Azonban még Mong könyvében is sántít ez az érvelés, hiszen az így sugalmazott körből még így is kilóg „Bácskai Tamás (1925), [...] a jól menő ügyvédcsalád sarja”.

„1945-öt ennek a könyvnek a főszereplői felszabadulásként élték meg,” amit szükségtelennek tart részletesebben kifejteni a szerző. Korábban többször említi a munkaszolgálatot, és Fekete is a *numerus clausus* miatt kénytelen elhagyni a premontrei gimnáziumot (19–20). Ezzel nyitva hagyott egy értelmezést, amit csak fokoz, hogy egy szakaszhatároló nyomdai csillag után következik a következő megállapítás: „milliók reménykedtek a háború utáni években”. Így elválasztja és szembeállítja a reménykedő milliókat az 1945-öt felszabadulásként megélt szűk (kódoltan zsidó, de legalábbis kommunista) csoporttól.

A szerző „1956 őszével” kapcsolatban is sommásan állapítja meg főszereplőinkről – megint homogén csoportként kezelve őket –, hogy „nem forradalomként, hanem felfordulásként élték meg a korszakot”. Mivel „fenyegetések érték őket vagy hozzátartozóikat”, ezért e „félelemmel teli időszak [...] hozzájárult ahhoz, hogy a Kádár-rendszer szinte feltétel nélküli támogatóivá váltak. Ezeknek a napoknak a traumái okozták azt, hogy végsőig kitartottak Kádár mellett, mert úgy gondolták minden jobb, mint a visszatérés ahhoz, amit 1956. október 23-án és az azt követő napokban átéltek.” Az eseményeket „olyan ellenforradalomként [élték át], amely veszélybe sodorta mindazt, amiért 1945 óta a legmélyebb meggyőződéssel harcoltak, és visszaveti az országot arra – a szerintük kudarcos – fejlődési útra, amely a két világháború között működött”. Valószínűleg ezek a szerző oknyomozó kutatásainak tételmondatai.

Eltekintve attól a kérdéstől, hogy a két világháború közti fejlődési út mennyiben tekinthető sikersztorinak – ez az érvelés még a személyes motiváció szintjén is elég harmatosnak tűnik. Mondjuk, nehezen magyarázza a „végsőig kitartást” a nyolcvanas évek során. Alternatív magyarázatként talán egyszerűbben is érvelhetünk: azok a funkcionáriusok, akik 1956-ban nem váltak (ellen)forradalmárokká, hivatalban maradtak és – mint általában a hivatalnokok – a székükhöz a „végsőig” ragaszkodtak. Például kiderül, implicit főhősünk Fekete 1956 októberében Svájcban volt és később Bécsből intézte a hiteltörlesztések pontos átutalását. Továbbá mi következne abból, hogy „Faluvégi Lajosnak majdnem az életébe került egy találkozás *szovjet járórkkel*”?

Bácskai Tamás visszaemlékezésénél – miszerint jobboldali horthysta, antiszemita tömegbe keveredett 1956-ban, és ezért tartotta az eseményeket ellenforradalomnak –, talán érdemes lett volna megemlíteni, hogy

ezt akkor mondta, amikor nem is olyan rég kiderült, hogy családtagjairól, munkatársairól jelentéseket készített az állambiztonsági szolgálat számára, és többek elmozdítását is kezdeményezte a múltban. Vajon Mong e „kihagyásában” mennyire játszik szerepet az, hogy Bácskai a rendszerváltás után is elismert szakember maradt (Tamás 2005)?

Mong alkuja

Miután az Előhangban megtörtént a könyv cselekvő alanyát képező csoport megtalálása és bemutatása – amiből érdekes módon maga Kádár János mintha kimaradt volna –, most a *Kádár alkuja* című fejezetben politikájuk mintha csak egy dolog körül forogna, ez pedig a külső fizetésképtelenség elkerülése és az ennek érdekében tett lavírozás.

Míg a korszak eladósodásának politikatörténetével foglalkozó Földes György szerint nem „beszélhetünk eladósodásról az 1957 utáni másfél évtizedben [...], mert a folyó hitelfelvételek nem akkumulálódtak óriási – és főleg kezelhetetlen – adóssággá” (Földes 1995, 14), addig Mongnál ez a különbségtétel nem látszik, csak az, hogy a hitelt először a Szovjetuniótól és a „baráti országoktól” vette fel Magyarország.

Módszerére jellemző, hogy amikor „Magyarország 1956 késő őszen lényegében a fizetésképtelenség szélén egyensúlyozott”, akkor a szerző az adósságszolgálat folytatását szorgalmazó Fekete személyes motívumát hangsúlyozza, az államcsődpárti „polgári múltú” Baczonival való vitájában. Úgy tűnhet, hogy a buzgó jegybankár rivalizálása döntötte el a kérdést, mivel a szerző története nem jut el felsőbb döntéshozói szintre. Kádár csak annyiban jelenik meg, hogy Feketére bízza a további fizetések fenntartásának megszervezését. Tényleg csak Fekete intrikáiról és karrierizmusáról volt szó? Hová tűntek a KB, a PB és a politikusok?

Ahogy a fejezetcím és a mottó is hangsúlyozza: a kölcsönöknek politikai feláruk volt. Ezt az alkut Kádár elfogadta. Azonban a Szovjetunió vonatkozásában – mint azt itt állomásozó csapatainak tevékenysége is mutatta – talán el tudjuk képzelni, hogy a nyomásgyakorlásnak a szerző sugalmazásával ellentétben nem a kölcsön volt a legfőbb formája. Ez furcsa megvilágításba helyezi azt a szóbeszédet, amelyet a könyvben Bácskai idéz, miszerint Nagy Imre kivégzése a kínai aranykölcsön ára lett volna. Ez szerintem inkább Kádár mentegetése olyanok részéről, akik nem akarták benne Nagy kivégzésének megrendelőjét látni. Magyarország szocialista táboron belüli függő helyzetének – meglátásom szerint, és talán ezt erősíti az 1968-as csehszlovákiai bevonulás is – nem a „baráti” hitel állt középpontjában. Vitatható, hogy Kádárnak a hitelek miatt kellett „ott folytatnia 1957 után, ahol Rákosiék abba hagyták”. A helyzet ilyen leírása inkább egy későbbi (nyugati) függés visszavetítésének tűnik.

A szerző fő gondolatmenete szerint – ami a mai közgondolkodás egyik alappilléreinek is számít a Kádár rendszer eladósodásával kapcsolatban – a külföldi hiteleket a lakossági fogyasztás, más szóval az életszínvonal emelésére használták fel. Egy mai, durvább megfogalmazás szerint a panelprolik egyszerűen felélték e többletforrásokat, mert tovább nyújtózkodtak, mint ameddig takarójuk ért (persze az övék, és nem a miénk, a valódi teljesítményt nyújtóké). Erre pedig a politikai konszolidáció miatt volt szükség: nehogy fellázadjon a lakosság úgy, mint 1956-ban. Ahogy Zsiday Viktor befektetésialap-kezelő fogalmazza a *Management fórumon* a könyvről szóló megjegyzéseiben: „A soha ki nem mondott közmegegyezés az volt, hogy ha minden évben jobban él a lakosság, akkor nem lázong, elfogadja a rendszert” (Zsidai 2013).

A populáris gondolatmenet nem veszi figyelembe, hogy a belföldi felhasználás, a fogyasztás nem csak a háztartások közvetlen fogyasztásából áll. Egy példával érzékeltetve, a devizakölcsönöket nem csak olasz pulóverek behozatalára költötték. A felhasználás igencsak fontos eleme a beruházások, vagy más szóval a tőkejavak beszerzése, amiről nem szabad megfeledkeznünk. Tehát a valódi kérdés inkább úgy hangzik, hogy milyen szerkezetű beruházásokra használták fel a devizakölcsönt? Ezzel természetesen nem foglalkozik a döntéshozókra koncentráló Mong.

Az ajánlott „további irodalom” szerzői közt többször szerepel Kornai János, akinek a létező szocializmust elemző műveiben a hiánygazdaság létrejöttében szereplő legfőbb tényező a „beruházási éhség”, nem pedig az életszínvonal emelése. Ha szerzőnk ajánlja Kornai műveit, vehette volna komolyabban az ő érvrendszerét. Mong a *Kommunista kiáltványra* is hivatkozik, jellemző módon nem közvetlenül, hanem Berend T. Iván egyik munkájára utalva, miszerint „a proletariátus arra használja majd fel politikai uralmát, hogy a termelőerők tömegét a lehető leggyorsabban szaporítsa”. Itt a termelőerő fogalom természetesen nem fogyasztást jelent (abba a termelési eszközökön kívül a munkaerő is beletartozik, tehát a termelőerőt pl. a munkások képzettségének emelésén keresztül is lehet szaporítani). Ezt és Hruscsov utolérési programját néhány mondatban közvetlenül összekapcsolni, legalábbis túlzott leegyszerűsítésnek tűnik. Kevesebb több lett volna.

A szerző arról sem fejt ki véleményét, hogy az életszínvonal állandó emelése lehet-e legitim politikai cél. Ezért ítéli el a kádárizmust? Továbbá meg kell jegyezzük, hogy a létező szocializmus az életszínvonal emelése nélkül, az elnyomás fokozásával is képes volt fennmaradni pl. Romániában és Albániában vagy Észak-Koreában. A Kádár-féle gulyáskommunizmus inkább alternatíva volt, nem szükségszerűség.

Összefoglalva, a könyv egyik legnagyobb hibája, hogy erősíti a *külföldi hitelekből osztogatás* túlzottan leegyszerűsítő (tehát hibás) gondolatmenetét, mintha Mong alkut kötött volna a jól eladhatóság javára, az összefüggések valósabb, teljesebb kifejtésének rovására.

Tehát egy hitelekkel foglalkozó sztori bontakozik ki előttünk, egy „hiteles” történet. Mong jól ír, és kíváncsian követhetjük vele végig az eladósodás és az IMF kapcsolatát, ha a fentebb megfogalmazott általános kritika mentén nem keressük a mélyebb összefüggéseket – például az IMF 1980-as évekbeli tevékenységét érő későbbi (akár belső valutaalapi) bírálatokat –, de kíváncsiak vagyunk arra, hogy vajon milyen volt egy washingtoni csörgőkígyós vacsora az IMF-fel.

A könyv „nem titkolt szándéka – ahogy hátlapján is áll – hogy általa a mai politikai és gazdasági tér is áltáthatóbbá váljon,” amit a felszínen jól teljesít, hiszen a személyes visszaemlékezésem keresztül magunk előtt láthatjuk a döntéshozók dilemmáit (sajnos a címszereplő esetében kevésbé), és a tűzoltó politika működésmódját. Úgy tűnik ebben nem változott a politikai döntéshozatal mikéntje, amivel a könyv akaratlanul is a folytonosságot hangsúlyozza átíelve a rendszerváltáson. A közvetlen párhuzam megtalálásával elégedetten hátradőlhet az olvasó és a bevett sztereotípiák mentén összekacsinthat a szerzővel.

Érdekes, hogy mit talál párhuzamként a Pénzügykutató alapító tagja, Várhegyi Éva: „Kádárnak a szó mindkét értelmében sikerült hitelt szereznie: a nyugati kölcsönből teremtett viszonylagos jólétért cserébe a magyar lakosság hiteles politikussá avansálta. Legalább ekkora szégyenünk az erősödő nosztalgia a Kádár-korszak iránt, amire voluntarista politikáját az Orbán-kormány is építi. Mifelénk újra és újra diadalra juthat az akarat?” Ez már a túlzott leegyszerűsítés túlzott leegyszerűsítése, amit nevezhetünk akár nettóegygyűségnek is. Várhegyi is ezért kénytelen megjegyezni, hogy: „Mong Attila a gazdasági reformok történetét a finanszírozási nehézségek sűrűsödésének és oldódásának lenyomataként írja le, amivel akaratlanul is leveszi a babért a reformközgazdászok fejéről. Hasonlóan jár el a rendszerváltással is, amelyet nem a politikai ellenállás gyümölcseként, hanem gazdasági szükségszerűségként ábrázol” (Várhegyi 2013).

A gazdasági szükségszerűségek mentén tovább haladhatott volna a szerző, de legalább megemlíthette volna, hogy kik milyen összefüggésben látták, látják a történeteket. Egy kis nemzetközi kitekintéssel, globálisról ne is beszéljünk, rákérdezhetett volna, hogy például mi volt a szerepe a Szovjetuniónak a rendszerváltásban? A pártpolitikai összefüggések keresésében pedig nem is kellett volna sokáig keresnie, hiszen az eladósodás politikátörténetét Földes György már feldolgozta. Ilyen szempontból Földes könyvének bevezetője informatívabb, több kérdést vet fel – de valószínűleg kevésbé szórakoztató. Ő egy valószínűleg áthallást tár elénk: „az eladósodás nem mechanizmus- és még kevésbé gazdasági rendszer specifikus” (Földes 1995, 9). Eddig Mong nem jut el, nem is juthat, mivel nem ez a célja.

Mong kitűnő írói vénával rendelkezik és sok eddig feltáratlan dokumentumot áttanulmányozott, interjúkat készített.³ Ezekből nemcsak egy

olvasmányos könyvre, de egy kis további „tényfeltárással” már igényes műre is futotta volna. Erényeit nagyban lerontja nem is annyira rejtett ideologikus tendenciózussága. Kár érte.

Jegyzetek

- ¹ Az első: Mong Attila: *János vitéz a Gulágon* (Budapest, 2008, Helikon Kiadó). Írt még – György Bencével közösen – a brókerbotrányról: *Milliárdok mágusai – A brókerbotrány titkai* (Budapest, 2003, Sanoma Kiadó) címmel, valamint Vajda Éva társszerzővel a rendszerváltás botrányos gazdasági bűnözőiről: *Ártatlanok kora* (Budapest, 2009, Elektromédia Kft. Kiadó). Szintén Vajda Évával közösen ők jegyzik az *Oknyomozó újságírók* (Budapest, 2009, Független Média Központ) c. tanári kézikönyvet is.
- ² Lásd: <http://www.olvaslak.hu/2012/12/14/mong-attila-kadar-hitele/>. (Letöltés: 2013. január 27.)
- ³ Hasznos lenne, ha a szerző megosztaná, publikálná az általa felhasznált – és munkájának eredményeként keletkezett – forrásinformációit, és Balassa Ákos-sal, Pulai Miklóssal, Tarafás Imrével, Tímár Mátyással és Zdeborszky Györggyel 2011-ben és 2012-ben készített interjúit.

Hivatkozott irodalom

- Benda László 1999: *Fekete bárány, Fekete János vall életéről, világnézetéről, világlátásáról Benda Lászlónak*. Budapest, Print City
- Földes György 1995: *Az eladósodás politikatörténete, 1957–1986*. Budapest, Maecenas Kiadó
- Tamás Gáspár Miklós 2005: Tánczos Gábor emlékezete. *Népszabadság*, február 2. <http://www.nol.hu/archivum/archiv-350498>. (Letöltés: 2013. január 27.)
- Várhegyi Éva 2013: Az akarat diadala. *Élet és Irodalom*, LVII/8., február 22.
- Zsiday Viktor 2013: Kádár hitele, *Menedzsment Fórum*, március 12. http://www.mfor.hu/cikkek/Kadar_hitele.html. (Letöltés: 2013. március 12.)

